

POSTAVENÍ OTROKA V ANTICKÉM ŘECKU

LUCIE OBROVSKÁ

Právnická fakulta Masarykovy univerzity v Brně

Abstrakt

Cílem příspěvku je postihnout nejvýznamnější aspekty v životě otroka v antickém Řecku. Jednak by mělo dojít k vymezení právního postavení otroka v Řecku, tedy k uvedení, jaká kritéria obecně vedou k charakteristice otroků, jednak ale také k postihnutí základních rozdílů mezi otrokem řeckých městských států a otrokem římským. Nedílnou součástí je také nastínění základní problematiky přístupu dvou nejvýznamnějších řeckých států, Athén a Sparty, na tomto poli.

Klíčová slova

Otrok, otroctví, propuštěnec, nesvoboda, azyl, otrokář, zajatec, perioikové, heilóti, metoikové, otrok státní, otrok soukromý, Athény, Sparta

Abstract

The aim of this contribution should be the infliction of the most significant aspects of the slave life in ancient Greece. Partly it is to define the legal status of the Greek slave, it means to show in what criteria generally lead towards slaves characteristics, partly to show in also the basic differences between the slave of the Greek city states and the Roman slave. The integral part of it is also the adumbration of the basic questions in the access of the two most significant Greek states, Athens and Sparta, in this field.

Key words

Slave, slavery, dischargee, submission, asylum, slaver, captive, perioics, helots, metics, public slave, private slave, Athens, Sparta

Úvod

Otázka právní pozice otroka ve starém Řecku je nepochybně zajímavou oblastí. Už jen v tom smyslu, že je možné srovnat jeho pozici s otrokem žijícím ve starém Římě. Toto srovnání se přitom nabízí: Řím je chápán jako příklad klasicky otrokářského státu. Už z tohoto pohledu je jistě zajímavé se ptát, zda bylo právní, a potažmo faktické postavení otroka v Řecku lepší, nebo horší, než tomu bylo u Římanů.

Spíše bychom se asi domnívali, že se řecká kultivovanost promítne mimo jiné také do zacházení s otroky: že se tedy s otroky nakládalo lépe než ve starém Římě. Římská společnost je sice obdivuhodná z řady hledisek, ovšem je-li něčím proslulá negativním způsobem, pak určitě přístupem k otrokům- snad nikde jinde nebyli otroci používáni v tak masovém měřítku. A snad nikde s nimi nebylo nakládáno s takovou nelítostí (ačkoli často panovaly v postavení otroků značné rozdíly).

Proto mě zajímá, zda také Řekové zacházeli se svými otroky podobně zle, anebo zda se na jejich přístupu k nim projevilo vysoce rozvinuté filozofické myšlení a pozoruhodně rozvinutá kulturní úroveň. Chtěla bych tedy některé aspekty postavení otroka v Římě srovnat s podmínkami v Řecku – je mi ovšem jasné, že ne všude v rámci řeckého světa budou podmínky tytéž, jelikož v rámci Řecka nalezneme řadu městských států a už jen nejznámější dva státy, Sparta a Athény, jsou známy svým rozdílným přístupem v mnohém ohledu.

Obecně o postavení otroka v Řecku

Přes výše uvedené je vždy třeba při úvahách o postavení starověkého otroka uvažovat z pohledu premisy, že není a nemůže být rovnoprávnou lidskou bytostí, že je vždy na něj nahlíženo jako na „něco“, s čím lze manipulovat jako s jakoukoli jinou věcí. Dále je jisté, že hlavním zdrojem, z něhož starověkým státům plynou otrocké síly, jsou války (dalším významným zdrojem je pirátství).¹

¹ Řečtí otrokáři dávali přednost cizozemským otrokům: nemohli totiž lehce uniknout a pro neznalost jazyka se ani nemohli sjednocovat k hromadným akcím proti otrokářům. Tuto skutečnost potvrzuje Meier, Ch.: Athen- ein Neubeginn der Weltgeschichte, Berlin: Fiedler Verlag, 1993, s. 302, 412 a násl., jakož i Sergejev, V. S.: Dějiny starověkého Řecka, Praha: Nakladatelství Rovnost, 1952, s. 120. Aristotelés počítá k otrokům všechny barbary, tedy cizince – Neřecky. Více k tomuto: Žukov, J.M.: Dějiny světa v deseti svazcích, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959, s. 39 a násl.

Je nepochybné, že také antické Řecko, přestože bývá nazýváno kolébkou demokracie, bylo společností otrokářskou, chápeme-li společností otrokářskou takovou, která využívá otrocké síly a která uznává kvalitativní rozlišení lidí na svobodné a ty, kteří žádná práva nemají – a nejsou tedy ani lidmi. Ostatně tento předpoklad byl živen názory filozofů: Aristotelés vnímá takové uspořádání jako jediné možné: jsou totiž práce (manuální), pro jejichž výkon je ruka hrdého řeckého občana příliš vznešená, a tak jsou otroci přirozenou součástí života.

V tomto smyslu jsou antické řecké městské státy skutečnými otrokářskými zřízeními. Vždyť i nejrozvinutější řecký stát, Athény, se v době klasické, tedy v 5. - 4. století př. Kristem, vyznačoval tím, že proti polovině plnoprávných občanů tu stála polovina otroků.² Může se to zdát podivné právě proto, že historie vnímá Athény v době jejich rozkvětu jako jako kolébkou demokracie – ovšem tehdejší člověk chápal otroctví jako přirozené – každá nová generace se rodila do tohoto smýšlení, a ani tedy neměla možnost uvažovat jinak. Poněvadž si otroky mohl dovolit téměř každý, bylo skutečností, že je také každý měl.

Výsledkem toho bylo, že počet otroků byl zde zřejmě obrovský. Jejich potřeba tomu odpovídala – byli využíváni ke všem typům práce. Navíc počet otroků úzce souvisí se stupněm hospodářského rozvoje: pokud má město (a stejně tak občané) prostředky, nakupuje otroky. Jelikož nebyla příliš podporována představa, že by si otroci zakládali vlastní rodiny, je nasnadě, že jejich přísun musel plynout odjinud.

Zdá se ovšem, že počty otroků ve starých řeckých státech je velmi obtížné určit: Řekové se příliš nezabývali tím, koho lze vlastně za otroka považovat. Měli pro ně více výrazů, čímž je zřejmě vyjádřeno i to, že otroci zde byli značně nesourodou skupinou. Pro otroka se objevuje jednak výraz *dúlos*, který je protikladem svobodného člověka, ale také *andros* (tj. „člověk s tlapami“, čímž se zřejmě chce vyjádřit pohrdání otrokem, kterého dáváme na roveň se zvířetem).³

² Oliva je ale přesvědčen o tom, že za řecko – perských válek připadlo na každého občana ve Spartě alespoň sedm heilótů. Mimoto jsou známy zprávy, že v Attice bylo na přelomu 4. a 3. stol. př. Kr. dokonce dvacetkrát víc otroků než občanů. Ostatně historik Moses Finley při vyčlenění pěti hlavních otrokářských společností jmenuje vedle Říma, Spojených států amerických do pol. 19. století, Brazílie a koloniální Antily právě také Řecko v klasickém období. Viz k tomu: L' Historie: Dějiny otroctví - otroci v řecké demokracii. 100+1 zahraniční zajímavost. Ročník 41, č. 11 (2004), str. 52. Oliva, P.: Sparta a její sociální problémy, Praha: Academia, 1971, s. 52-24. Velišský, F.: Život Řekův a Římanův, Praha: Nákladem spisovatelovým, s. 250. Ovšem odhady počtu otroků v Attice kolem 5. století se různí. Žukov, J.M.: Dějiny světa v deseti svazcích, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959, s. 38, uvádí, že oproti metoikům a svobodným zde byl dvojnásobný počet otroků.

³ Mj. *thérapon*, *oikétés*, *pais* a další. Už skutečnost, že existovala řada výrazů pro pojmenování otroka, svědčí o tom, že jejich postavení bylo dost rozdílné. Tamtéž, s. 52-53.

Není tedy jednotná definice toho, koho můžeme v řeckých poměrech nazvat otrokem, ovšem mezi znaky, které by nám jej mohly definovat aspoň zčásti, bude určitě patřit jeho směnitelnost, jako je tomu u jiného zboží (je zde tedy patrná podoba s římskoprávním chápáním otroka jako věci), jakož i to, že neexistuje žádná smlouva, v níž by nesvobodná osoba s tímto svým postavením souhlasila. Zde je tedy podstatným prvkem nesouhlas se zotročením. Lze se domnívat, že se tím naráží na skutečnost, že v Římě bylo možné, aby občan upadl do dočasného otroctví poté, co nesplnil dluh, přičemž souhlasil pro tento případ s dočasným zotročením. Dnes by takováto smlouva pochopitelně nebyla platná, neboť se protíví dobrým mravům. S tímto znakem z velké části souhlasí také další charakteristika: pán může otroka ze své vůle kdykoli propustit.

Dalším ukazatelem toho, že můžeme hovořit o otrokovi, je také jeho původ: většinou pochází z jiného kraje, než kde byl zakoupen (zde by se snad dalo dovodit, že tato skutečnost koreluje s tím, že nejpřínosnějším zdrojem otroků bylo válečné zajetí).⁴ V klasickém období měl největší podíl otroků svůj původ v oblasti černomořské.

Nabízí se domněnka, že stejně jako tomu bylo v Římě, také zde bylo možné status otroka změnit. Ostatně jsem již uvedla, že pojmovým znakem pánovy moci nad otrokem, je také to, že ho může propustit. Nápodoba s římským pojetím je dále i v tom, že propuštěný otrok nemá postavení plnoprávního občana: musí bývalému pánovi odevzdávat část úrody. Pouze výjimečně může nabýt občanství: zejména tehdy, když se významným způsobem zasloužil o rozvoj města apod. Většinou ale zůstal ve svém postavení někde mezi nevolníkem a občanem, popř. dosáhl pozice podobné jako metoik.⁵

Jako jeden z ukazatelů některých aspektů otrokova života v řecké oblasti mohou sloužit zákony z Gortýny (nacházela se na Krétě). Pochopitelně otrok není předmětem zájmu tohoto zákonodárského aktu – nalezneme v něm některá ustanovení, která se otroků týkají, sledujíc ovšem zájmy otrokáře. Součástí zákonů je například postup za situace, kdy se dva svobodní

⁴ Tamtéž, s. 53. Pán svému otrokovi dává také jméno, které nekoresponduje s jeho jménem rodným. Tyto znaky ale už nepovažuji za natolik specifické: je zřejmé, že pokud má pán nad otrokem moc, může mu vybrat také nové jméno.

⁵ Propouštění otroků nikdy nebylo v Řecku masovou záležitostí, ale přesto se stávalo, že bylo otrokovi přislíbeno propuštění za účast ve válce. Meier, Ch.: Athen- ein Neubeginn der Weltgeschichte, Berlin: Fiedler Verlag, 1993, s. 249. Bengtson, H.: Griechische Geschichte, München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1950, s. 485.

přou o to, kdo je vlastníkem určitého otroka. Zákon určuje, že se má v takovém případě přistoupit k výpovědi svědka (podle ní má pak soudce rozhodnout); jestliže svědek není, má soudce rozhodnout podle svého svědomí.⁶

Jiná ustanovení těchto zákonů mají obdobnou podobu, jako tomu bývá i v jiných právních předpisech, které se dotýkají otroctví: většinou se liší přísnost trestu za nějaké protiprávní jednání ve srovnání se svobodnými, pochopitelně v neprospěch otroka. I toto je ale okolnost, kterou známe z Říma.

Rozdíly v pojetí otroka v Řecku a Římě

Z dosud uvedeného se zdá, že postavení otroka v Řecku bylo velmi blízké postavení otroka ve starém Římě. Zajímá mě ovšem nyní, zda v této oblasti existují také vůbec nějaké rozdíly.

Za významný rozdíl považuji předně to, že pro římský stát platilo, že pán má absolutní moc nad otrokovým životem a smrtí, tj. disponuje právem nazývaným *ius vitae necisque*, v souladu s kterým může otroka nejen libovolně fyzicky trestat, ale také jej zabít. Ovšem nebylo tomu tak ve starověku vždy a všude. Zmíněným právem pán nedisponuje právě například v námi zkoumaných Athénách (vedle toho ale také například ve starověkém Izraeli).

Podle athénských zákonů tedy bylo nepřipustné, aby pán svého otroka zabil.⁷ Dovolil-li si to, čekal jej za takové počínání soud. Ovšem pokud k tomu došlo, nešlo o zločin, ale jen o přečin. Když někdo usmrtil cizího otroka, bylo to chápáno jako neúmyslné zabití. Jistě je to znak vyššího stupně humánního smýšlení, než panoval právě v Římě, nebo také ve Spartě. Sparta byla specifická velmi brutálním nakládáním s otroky; tím více ale překvapí, že zde nebylo klasické právo nad životem a smrtí heilóta (okolnosti uvádím níž).

Pokud nakládal otrokář s otrokem skutečně nelidským způsobem, existovala zde také jiná možnost: otrok mohl utéct a hledat pomyslný azyl v chrámě (tento postup známe ale z Říma také). Důsledky azylu nalezneme také v gortýnských zákonech. V nich se uvádí, že pokud otrok prohrál spor o svou osobu, přičemž právě požíval azylového práva v chrámě, může ho

⁶ Lewy, H.: *Altes Stadtrecht von Gortyn auf Kreta*, Berlin: R. Gaertners Verlag, 1885, s. 5. Tyto zákony jsou datovány do 7.-5. století př. Kr. a týkají se zejména občanského a procesního práva.

⁷ O této skutečnosti pojednává mj. Sergejev, V. S.: *Dějiny starověkého Řecka*, Praha: Nakladatelství Rovnost, 1952, s. 222.

jeho pán povolat zpět před dvěma svědky a poté si může pro něj do onoho chrámu dojít, popř. pro něj poslat. Neučiní-li tak ovšem do jednoho roku (zřejmě myšleno po rozsudku o tom, že otrok náleží pánovi), již se nemůže později otroka zmocnit.⁸

Otázkou je, odkdy řecké dějiny, které probíhaly nejprve v kmenových zřízeních, otroctví, alespoň v jeho klasické podobě, znaly. Například Velišský nesouhlasí s názorem, že rané období řeckých dějin není s využíváním otrocké práce spjato. Ve své publikaci o životě řecké a římské společnosti zdůvodňuje toto své stanovisko tím, že ačkoli Hérodotos ve svém díle tvrdí, že zpočátku nebyla řecká společnost otrokářská, podle Velišského tomuto názoru nenasvědčuje otroctví líčené Homérovými básněmi.⁹

Tomu ale neodpovídá stanovisko jiného autora, G. Thomsona.¹⁰ Ten připomíná, že pokud padl do rukou některého řeckého kmene zajatec (popisuje tedy nejstarší fázi řeckých dějin, kmenové zřízení), byl buď zabit, nebo byl adoptován. Zajatec tedy nebyl nikdy zotročen.¹¹ Ostatně rod měl vůbec právo adoptovat cizince, který tak dostal plné členství jako ti, kdo jej adoptovali. Thomson kromě toho při vysvětlování významu otrokářství v éře městských států poukazuje na Aristotelovu Politiku, kde se uvádí, že jádrem společnosti je manželský pár, který podporuje otrocká práce. Opět tak dokládá skutečnost, že hospodářský význam otroků byl nepopíratelný.

Výše uvedenému rozdílu v postavení otroka v Řecku a Římě, který spočíval v tom, že v Řecku neměl pán právo nad otrokovým životem, odpovídá také rozdílné nakládání s otrokem. Římskou nezměrnou krutost zmiňuje řada autorů se zdůrazněním římské koncepce vnímání otroka jako res, tj. věci. Velišský¹² také zdůrazňuje, že v době římské republiky nevznikl žádný zákonný předpis, který by otroky před svévolí jejich pánů chránil. Také

⁸ Altes Stadtrecht von Gortyn auf Kreta, Berlin: R. Gaertners Verlag, 1885, s. 6-7. Další ustanovení těchto zákonů se týkají zejména oblasti rodinného práva, kde je občas ovšem otrok také zmíněn, zejména jde o situace, kdy otrok někomu způsobí škodu apod.

⁹ Toto stanovisko hájí Velišský v zajímavé publikaci, která mapuje život v antice. Velišský, F.: Život Řekův a Římanův, Praha: Nákladem spisovatelovým, 1876, s. 247. Podobný názor je zastáván i jinde: Simons, W: Werkzeug mit Seele. Sklaven in der Antike, Wien: Petronell-Carnutum, 1994, 3-304-300565-7, s. 3.

¹⁰ Thomson, G.: O staré řecké společnosti, Praha: Rovnost, 1952, s. 82, 130.

¹¹ Stanovisko Velišského je jiné: nazývá postup, při němž je zajatec zotročen, „starým obyčejem“, z čehož je patrné, že tento postup vnímá jako velmi starý. Ostatně potvrzuje to i zmínkou o tom, že záhy Řekové upouští od zotročování zajatců a propouštějí je za výkupné. Velišský, F.: Život Řekův a Římanův, Praha: Nákladem spisovatelovým, s. 249.

¹² Naproti tomu v Řecku i v pozdější době přetrvává spíše patriarchální charakter otroctví, často jsou otroci bráni jako součást rodiny. Tamtéž, s. 251, 265.

v Řecku mohl pán zacházet s otrokem v podstatě jak chtěl (mimo úmyslného zabití), ale nutno říct, že k tomu nedocházelo tak často a v takové míře.

Pokud jde o rozlišení vzniku nebo povahy otroctví, v Řecku existovalo taktéž dlužní otroctví, které známe z Říma. Zde bylo ale blíže spíš dočasné služebnosti a bylo zrušeno Solónem.¹³ Dále mimo otroků, jejichž práce je využívána v domácnostech, jsou zde známí také otroci veskrze státní (tyto dvě kategorie rozlišují i gortýnské zákony). Ti většinou konají nepřilíš ctěná povolání: slouží jako kati, drábové, pochopové: mají ovšem lepší postavení. Mohou se sami hájit u soudu, mohou také mít určitý majetek ve vlastní správě.

Označení otroků se lišilo jednak podle území, kde se nacházeli, jednak podle oblasti, v níž pracovali. V zemědělských oblastech tak nepracovali na polích jen heilóti, ale také penesti, klaroti, afamioti.¹⁴ Uvedení jejich kategorie je významné proto, že měli mírně odlišné postavení než klasický athénský otrok: byli poměrně samostatní, přičemž samozřejmě odevzdávali otrokáři velkou část sklizně. Další zvláštní skupinou byli pak demosiové¹⁵, kteří byli využíváni jako příslušníci městské stráže, ale také jako písaři a podobně. Podstatné je, že vzhledem k tomu, že se o ně staralo město, mohli požívat ochrany zákona (na rozdíl od otroků, kteří byli v soukromém vlastnictví).

Z období helénismu je nutné uvést další specifickou skupinu – šlo o tzv. laoi (lidé)¹⁶, kteří byli sice příslušníky obcí, ale byli k ní připoutáni a byli povinni obdělávat půdu krále nebo šlechty. Laoi sice mohli uzavírat smlouvy, nejeví se tedy jako klasičtí otroci, ale de facto byli absolutně podřízeni kvůli králi, ačkoli jejich pozice připomíná spíš postavení římských kolonů nebo středověkých nevolníků.

Rozdílné životní podmínky otroků ve Spartě a Athénách

¹³ Problematiku zákonů přibližuje Ruschenbusch, E.: Die Fragmente des Solonischen Gesetzwerkes, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1966, 140 s., Sergejev, V. S.: Dějiny starověkého Řecka, Praha: Nakladatelství Rovnost, 1952, s. 160-167. Přesto je dlužní otroctví známo i v helénismu, jakož i situace, že svobodný člověk sám sebe prodá do otroctví. Žukov, J.M.: Dějiny světa v deseti svazcích, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959, s. 237.

¹⁴ V zemědělství pracovali také svobodní občané. Řekové totiž, na rozdíl od práce řemeslné, kterou vykonávali častěji otroci v tzv. ergasteriích, zemědělskou práci nepohrdali. Žukov, J.M.: Dějiny světa v deseti svazcích, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959, s. 40-42.

¹⁵ Tamtéž, s. 40.

¹⁶ Žukov, J.M.: Dějiny světa v deseti svazcích, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959, s. 232. Laoi byli často posléze zotročeni úplně, dokonce v té míře, že v ptolemaiovském Egyptě byla vydána nařízení zakazující je kupovat či brát do zástavy.

Dva nejvýznamnější starověké řecké státy byly známé svou odlišnou orientací v mnoha oblastech života.¹⁷ Rozdílná filozofie obou států a spartská orientace na tuhou kázeň a vojenství se odrážela také v pojetí otroctví. Právě ve Spartě bylo chování vůči otrokům nesmírně brutální. Otroků zde bylo tolik, že panoval všeobecný strach z otrockých povstání. Ten byl tak silný, že vedl k vzniku nechvalně známých krypteí – jakýchsi příležitostných honů na nejzdatnější otroky, kteří byli přitom zabíjeni.¹⁸

Ovšem nejen ve Spartě panoval všeobecný strach z otroků – heilótů; podobně tomu bylo i v Athénách. Také tady se občané snažili zabránit tomu, aby došlo k větší koncentraci otroků. Báli se taktéž toho, že jim otroci svou prací začnou konkurovat.¹⁹

Oba nejznámější řecké státy rozlišovaly obyvatelstvo do zvláštních skupin, které v římských dějinách nenalezneme. Ve Spartě byli početnou skupinou heilóti²⁰, kteří měli pozici od římských otroků mírně odlišnou (navíc měli zřejmě specifický původ – vedle domácích otroků, tedy potomků předdórského podmaněného obyvatelstva, mezi ně totiž patřili podmanění Meséňané). Historikové chápou význam tohoto pojmu nejednotně; ovšem i tato okolnost přispívá k tvrzení, že pozice heilóta bude mít skutečně svá specifika, díky kterým jej nelze nazvat klasickým otrokem se všemi jeho znaky, tak jak jej známe jednak z Říma, jednak ale i z jiných oblastí starověkého světa.²¹

Heilóti ovšem stáli někde mezi státním a soukromým otrokem a podle toho se k nim pán musel chovat: je tedy patrné, že koncepce toho, kdo je otrokovým vlastníkem, je zde poněkud

¹⁷ Také v mnohých jiných městských státech a oblastech je otroctví známo. Dokonce existuje řada označení pro otroky: například Hétraklejší otroky nazývají „dodavateli darů“, aby je ušetřili klasického potupného pojmenování. Podobně i Thezálové mají pro otroky vlastní jméno, nazývají je penesty. Nováková, J., Pečírka, J.: Antika v dokumentech. I. díl- Řecko, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959, s. 113.

¹⁸ I o okolnostech významu a podobě krypteí se vedou spory: jako logický se mi jeví závěr, že mohla vzniknout jako odpověď na otrocká povstání. Objevuje se ale také názor, že jde o záležitost, která vznikla již za rané Sparty, za vlády Lýkurgovy. K dalším stanoviskům viz Oliva, P.: Sparta a její sociální problémy, Praha: Academia, 1971, s. 46 an.

¹⁹ Proto nebyl skutečně jeden z Xenofontových návrhů, podle něhož měl stát dosáhnout vyšších zisků tím, že by nakoupil množství otroků, a ti by pak byli pronajímáni občanům na práci. Xenofón: Řecké dějiny, Praha: Nakladatelství Svoboda, 1982, s. 311.

²⁰ Jinou skupinu tvořili perioikové, kteří sice nebyli plnoprávní jako Sparťané, ale disponovali osobní svobodou. K tomu viz Klimecká, Jaroslava: Postavení otroka v antickém světě. Rigorózní práce, PrF UJEP, Brno 1980, s. 49-50. Oliva, Pavel: Sparta a její sociální problémy. Academia, Praha 1971, s. 38-54.

²¹ Jestliže Platón je odlišuje od jiných otroků a vnímá je jako otroky kupované, například Plútarchos je od otroků odděluje úplně. Jiní autoři heilóti považují dokonce za nevolnictví nebo poddanství. Blíže viz: Oliva, P.: Sparta a její sociální problémy, Praha: Academia, 1971, s. 39. http://en.wikipedia.org/wiki/Slavery_in_ancient_Greece.

odlišná od toho, co známe z Říma: heilót stojí pod formálním vlastnictvím polis. Xenofón²² popisuje heilóta jako zvláštní typ zemědělského otroka, který je spartskému občanovi přidělován spolu s půdou jako živý inventář.

Asi nejvýznamnějším následkem toho, že heilót není striktně ve vlastnictví otrokáře, je nemožnost beztreštného zabití otroka pánem (srovnejme s římským *ius vitae necisque!*). Heilóti byli jednotlivým občanům přiřazováni podobně jako půda, takže lze konstatovat, že byli vlastně součástí odměny státu například za to, že se občan měl připravovat na účast ve válce.

Polis v podobě lakedaimónského zřízení si určitým způsobem zachovávala dohled nad vztahem domnělého pána a heilóta. Vždyť i o výši naturální dávky odváděné heilóty rozhodoval stát. Když si připomeneme situaci v Římě, zde by byl podobný postup nemyslitelný.²³ Každopádně ale platí, že heilóti byli protipólem Spartánů. Samozřejmě jim to Spartané ukazovali velmi rádi- heilóti museli právě za účelem svého odlišení chodit v jiném oděvu, pro připomínku svého postavení byli každoročně bičováni atd. Proto nelze uzavřít, že s nimi jen ze skutečnosti, že jsou označováni jiným výrazem než otrok, bylo zacházelo lépe.

I Athény měly svá specifika, pokud jde o některé vrstvy obyvatelstva. Vyskytují se tu tzv. šestidílníci²⁴, kteří svůj název dostali zřejmě proto, že museli odvádět pět šestin sklizně. Problém nastal, jestliže nezaplatili včas, protože mohli i se svými dětmi upadnout do otroctví. Tady jde tedy o specifikum, které z Říma neznáme (ačkoli bychom jistě našli blízký institut: i v popsaném případě jde vlastně o jakýsi specifický typ dlužního otroctví, a to z Říma známe také). Také dlužní otroctví jako takové zde bylo pochopitelně velkým nebezpečím.²⁵

²² Xenofón: Řecké dějiny, Praha: Svoboda, 1982, s. 285-286.

²³ Spartskou podobu otroctví nazývá Oliva otroctvím nerozvinutým. Ovšem sporné je nadále nejen to, jestli je heilóty možné chápat jako klasické otroky: jasný není ani etnický původ heilótů, a dokonce ani to, jestli je heilót spíš otrokem soukromým nebo státním. Někdy je chápán athénský otrok jako otrok státní, zatímco lakónský heilót jako soukromý, jindy je v případě heilóta naopak jako hlavní vnímáno jeho vlastnictví obcí. In Oliva, Pavel.: Sparta a její sociální problémy. Academia, Praha 1971, s. 44.

²⁴ Klimecká, Jaroslava: Postavení otroka v antickém světě. Rigorózní práce, PrF UJEP, Brno 1980, s. 61. Hésiodos je také uvádí (usuzuji z toho, že píše o sedlácích, kteří žili z jedné šestiny výtěžku práce a zbylou část odevzdávali); stávalo se, že neměl-li jak krýt dluh, prodával děti do otroctví do ciziny. Ovšem pokud nebyl věřitel spokojen, upadnul do otroctví také samotný sedlák. Hésiodos: Práce a dni, Praha: Rovnost, 1950, s. 13.

²⁵ Hésiodos, který žil na přelomu 8.a 7. století př. Kr., byl velkým kritikem tehdejší bohaté vrstvy, která ve velkém pěstovala lichvu a prodávala také své spoluobčany do otroctví. Často se stávalo, že byli sedláci, ale i jejich ženy, vyhnáni z půdy a posláni na těžkou práci do dolů. Hésiodos: Práce a dni, Praha: Rovnost, 1950, s. 25.

Stejně jako jsem u Sparty uváděla zvláštní postavení skupin perioiků a heilótů, tady jsou zvláštní kategorií mimo šetidílníků také metoikové. Tito byli osobně svobodní, nicméně bez politických práv a ve značné míře byli omezeni.²⁶ Za Solóna došlo k zlepšení jejich postavení, protože byla provedena řada reforem, mezi nimiž například výše jmenovaní „šestinoví“ rolníci byli zbaveni dosavadních dluhů. Solón dále nedovolil za své závazky ručit vlastní svobodou, jak jsem již uvedla výš.

V této době už pozorujeme podobné prvky v moci otrokáře nad otrokem, které známe z Říma, například dispozice tělesnými tresty. Na rozdíl od římského pána ale athénský nedisponoval také hrdelním právem, jak uvedeno výš. Hrdelní právo zde spadalo pod kompetence soudu. Tato skutečnost je mimořádnou vůbec v rámci celého starověkého světa- v jiných řeckých státech (mimo spartských heilótů) takové ustanovení neplatilo. Pán v případě, že svého otroka zavraždil, odpovídal stejným způsobem, jako by se dopustil neúmyslného zabití svobodného člověka.²⁷ Ovšem útky otroků se netolerovaly: jen ve výjimečných případech mohli uprchlí otroci prosit o to, aby byli přeloženi k méně krutému otrokáři. Pro otroky ovšem často útěk znamenal jedinou naději. Proto hojně využívali možnosti přeběhnout na protivníkovu stranu za válek.

O otrocích v tomto městském státě se dočteme také v Aristotelově Ústavě athénské. Aristotelés je zmiňuje na několika místech, ovšem jde spíš o situace, které nějakým způsobem mohou souviset s postavením otroka; není zde ucelená úprava jeho postavení. Specifickým způsobem je zde upravena situace, kdy otrok urazí svobodného občana, tj. poškodí jeho čest. Ústava uvádí, že se v tom případě podává žaloba za urážku na cti u thesmothetů (úředníků), nikoli jako v jiném případě u sboru čtyřiceti soudců. Rovněž státní otroci jsou zde zmiňováni skutečně útržkovitě a není jim přikládán žádný význam: v ústavě jsou například na jiném místě stanoveny práce státních otroků.²⁸

Závěr

²⁶ Zdá se, že metoikové, ostatně stejně jako otroci, byli pro athénský stát ekonomicky výhodnou složkou obyvatelstva. Každý dospělý metoikos musel totiž platit státu daň, tzv. metoikeion. Xenofón: Řecké dějiny, Praha: Svoboda, 1982, s. 310.

²⁷ Sergejev, V. S.: Dějiny starověkého Řecka, Praha: Nakladatelství Rovnost, 1952, s. 228.

²⁸ Aristotelés: Ústava athénská, Praha: tiskem a nákladem Aloisa Wiesnera, 1900, s. 82 a násl., 104 a násl.

Účelem příspěvku rozhodně nebylo postihnoutí všech charakteristik právního postavení otroka v antickém Řecku. Takový úkol by jistě potřeboval větší prostor. Snahou tohoto článku bylo spíše postižení toho, v čem tkví hlavní rozdíly a specifika postavení otroka právě zde, oproti otrokům žijícím v jiných oblastech starověkého světa.

Musím konstatovat, že moje hlavní premisa, tj. skutečnost, že se humánní filozofické myšlení starého Řecka promítne také do zacházení s otroky (a to s legislativou patřičně pozměněnou právě vzhledem k těmto humanizujícím tendencím), se potvrdila jen zčásti.

Pravdou je, že jako morálně i jinak vyspělý městský stát byly chápány hlavně Athény. Svými prioritami stály na opačném protipólu, než tomu bylo u Sparty, tedy druhého nejvýznamnějšího řeckého státu. Právě v oblasti právního postavení otroků se projevilo toto humanistické zaměření Athéňanů (zákaz zabíjení spartských heilótů sledoval spíše zájem státu vzhledem k jejich specifickému postavení). Ustanovení o pánově potrestání za usmrcení svého otroka se zdá být velmi ojedinělým. Pochopitelně je nemožné zjistit, jaká byla situace konkrétně v tomto ohledu ve všech ostatních městských státech, ale přesto lze tvrdit, že toto opatření je skutečně v antickém světě mimořádným, už jen ve srovnání s římskou realitou.

Dalším aspektem, který je podstatný vzhledem ke zkoumané oblasti, je existence specifických skupin obyvatel, které na jednotlivých územích vznikly. V příspěvku jsem se snažila o jejich stručné představení.

Závěrem je však přes výše uvedené nutno konstatovat, že ačkoli by se jistě při srovnání právního, a potažmo i faktického stavu otroka v Řecku a Římě našly některé zvláštnosti a odchylky, obecně lze tvrdit, že tyto dvě podoby otroctví mají zcela jistě více paralel, než rozdílů, nacházejících se navíc spíše v rovině faktické, neboť pro oba starověké státy byla stěžejní koncepce otroka jako objektu právních vztahů, z níž veškerá další realita související s otroky vycházela.

Literatura:

- [1] Aristotelés: *Ústava athénská*, Praha: tiskem a nákladem Aloisa Wiesnera, 1900, 125 s.
- [2] Bengtson, H.: *Griechische Geschichte*, München: C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1950, 591 s.
- [3] Hésiodos: *Práce a dni*, Praha: Rovnost, 1950, 97 s.
- [4] Klimecká, J.: *Postavení otroka v antickém světě*, Brno: PrF UJEP, 1980, 137 s.
- [5] Lewy, H.: *Altes Stadtrecht von Gortyn auf Kreta (nach der von Halbherr und Fabricius aufgefundenen Aufschrift)*, Berlin: R. Gaertnes Verlag, 1885, 32 s.
- [6] L' Historie: *Dějiny otroctví - otroci v řecké demokracii*, 100+1 zahraniční zajímavost: Ročník 41, č. 11, 2004, 56 s., ISSN 0322-9629.
- [7] Meier, Ch.: *Athen – ein Neubeginn der Weltgeschichte*, Berlin: Fiedler Verlag, 1993, 703 s., ISBN 3-572-10013-5.
- [8] Nováková, J., Pečírka, J.: *Antika v dokumentech. I. díl- Řecko*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959, 441 s.
- [9] Oliva, P.: *Sparta a její sociální problémy*, Praha: Academia, 1971, 339 s.
- [10] Ruschenbusch, E.: *Die Fragmente des Solonischen Gesetzwerkes*, Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GmbH, 1966, 140 s.
- [11] Sergejev, V.S.: *Dějiny starověkého Řecka*, Praha: Nakladatelství Rovnost, 1952, 525 s.
- [12] Simons, W: *Werkzeug mit Seele. Sklaven in der Antike*, Wien: Petronell-Carnutum, 1994, 57 s., ISBN 3-304-300565-7.
- [13] Thomson, G.: *O staré řecké společnosti*, Praha: Rovnost, 1952, 595 s.
- [14] Veberová, H.: *Diferenciace otroků v předřímských variantách státu a v římském právu*, Brno: PrF UJEP, 1983, 50 s.
- [15] Velišský, F.: *Život Řekův a Římanův*, Praha: nákladem spisovatelovým, 1876, 519 s.
- [16] Xenofón: *Řecké dějiny*, Praha: Nakladatelství Svoboda, 1982, 373 s.
- [17] Žukov, J.M. a kol.: *Dějiny světa v deseti svazcích*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1959, 907 s.
- [18] http://en.wikipedia.org/wiki/Slavery_in_ancient_Greece,
http://en.wikipedia.org/wiki/Ancient_Greece

Kontaktní údaje na autora – email:

ObrovskLucie@seznam.cz

